

Бортніков Валерій Іванович

Волинський національний університет імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-0991-4047>

e-mail: bortnikov.v@gmail.com

ДИСКУРС ПАРАДОКСАЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН В РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ

Резюме

Метою статті є політологічний аналіз окремих теоретичних положень класиків політичної думки і сучасних дослідників про участь громадян в управлінні суспільством, ролі та місця політичної участі в розвитку демократії загалом. Теза, за якою якість демократії вимірюється лише рівнем політичної активності, масштабами політичної участі тощо, не знаходить підтвердження на практиці: в теоріях демократії участь розглядається як дієвий засіб розширення поля громадської ініціативи і творчості, обмеження всевладдя еліт та бюрократії, діяльність, що сприяє гармонізації суспільних відносин і, загалом, розвитку людини. Із демократією несумісні, як тотальне залучення всього населення до політики, так і повне усунення від неї широких народних мас. Розкрито типи і природу політичної участі, чинники й умови її здійснення, кількісні та якісні параметри тощо. Вочевидь, що демократичне реформування суспільства неможливе без вирішення комплексу проблем з узгодження вузлових питань розбудови політичної системи, створення економічних, соціокультурних, організаційно-правових, інституційних передумов й умов участі громадян в управлінні справами держави та суспільства. Показано суперечливі наслідки запровадження виборів, різних форм мобілізаційної участі тощо для успішної модернізації. Автор приходить до висновку, що залучення широких мас у політичний процес, до державного управління тощо є, з одного боку, чинником долання соціальної апатії та нігілізму населення, виховання громадянськості та високої політичної культури, сприяння оновленню еліт та демократизації суспільних відносин. З іншого, — перебільшення значимості участі громадян у політиці, намагання їх широкого залучення на всіх щаблях владної піраміди без належної інституційної структури недоцільне,

оскільки це може нанести шкоду державному управлінню і навіть дестабілізувати політичний процес.

Ключові слова: демократія участі, політична участь, політичні інститути, модернізація, мобілізація, вибори.

Вступ

Історичний досвід засвідчує, що демократія може успішно виконувати свою соціальну роль лише тоді, коли вона перетвориться із «суспільства спостерігачів» на «суспільство участі». Процеси демократизації є невід’ємними від політичної участі громадян, оскільки саме масштаби участі, її форми та ефективність є визначальними чинниками демократичності політичного режиму. Кожна політична система має механізми та процедури, завдяки яким громадяни та колективні суб’єкти суспільних відносин отримують можливість доносити до влади свої вимоги. Цей процес може здійснюватися по-різному — від індивідуального звернення до місцевого чиновника і колективних дій через групову політику, до вирішення загальнодержавних питань в інших формах. Тому вчені часто поряд із категорією «політична участь» (*political participation*) використовують більш широкі поняття «громадська участь», «громадська залученість», «громадянська активність», які *a priori* не виключають політичної складової зі структури участі. Головне, що політична участь завжди соціально детермінована, визначається характером та якісними характеристиками політико-правового устрою і, загалом, політичної культури, що панує в суспільстві. Водночас теза, за якою досконалість демократії вимірюється лише рівнем політичної активності, масштабами політичної участі тощо, не знаходить підтвердження на практиці. У теоріях демократії участь розглядається як дієвий засіб розширення поля громадської ініціативи і творчості, обмеження всевладдя еліт та бюрократії, як діяльність, що сприяє гармонізації суспільних відносин і, загалом, розвитку людини. Із демократією несумісні, як тотальне залучення всього населення до політики, так і повне усунення від неї широких народних мас.

Методи дослідження

Метою статті є визначення предметного поля політичної участі громадян, а також виявлення в дискурсі зарубіжних дослідників суперечностей у дихотомії: «політична участь — демократія».

У статті використано низку загальнонаукових та спеціальних методів і підходів дослідження, зокрема системний, компаративний, інституційний, процесуальний тощо. Слід звернути увагу на такі важливі теоретико-методологічні аспекти політичної участі, як зміст соціальної дії в структурі участі, а також її інструментальності. Під інструментальністю розуміють наявність певних інститутів, каналів, правил, механізмів, зумовлених реакцій суб’єктів соціальних відносин на певні ситуації та ін.

Зустрічаються випадки неправомірного ототожнювання понять «політична участь» і «політична діяльність», хоча політична участь є лише складовою останньої. Якщо розглядати ці дефініції крізь призму таких філософських категорій як «стихійність» і «свідомість», «якість», «кількість» та «міра», то можна зробити таке припущення. Політична участь і професійна політична діяльність відбуваються у свідомих формах. Однак обмежувати політичну участь і політичну діяльність лише рамками раціонально-утилітарних дій не варто, оскільки людина — це не запрограмована машина, а жива істота з притаманними їй пристрастями, а тому вона здатна на ірраціональні дії, витоки яких слід шукати в підсвідомості. На відміну від професійної політичної діяльності, яка переважно індивідуалізована, політична участь, як правило, здійснюється в колективних формах — як співучасть: політичну участь частіше оцінюють у категоріях кількості та міри, а професійну політичну діяльність — у якісних характеристиках.

Ефективна і водночас достатньо широка участь є не лише здобутком демократичного реформування, а й засобом вдосконалення демократії та певною мірою її «камертоном». Узгодження максимального задоволення базових потреб основних соціальних верств і потреб самої соціальної системи як сукупного цілого може бути вирішена не шляхом аналізу владних відносин в суспільстві, а визначенням ролі і місця політичної участі в політичній системі: «Демократія — це лише у другу чергу властивість політичного режиму, а в першу — стан політичної системи, в якій задоволення потреб — це функція політичної участі» [1, с. 61]. Такий підхід видається слушним у подвійному розумінні. По-перше, аналіз процесів демократизації крізь призму участі громадян у розподілі ресурсів знімає протиріччя між політичною та соціальною демократіями: політична демократія має нормативний, формальний характер і пов'язана із розподілом владних повноважень, захистом прав і свобод людини тощо, а соціальна — забезпечує реальну соціальну справедливість і рівність. По-друге, пропоноване трактування політичної участі виводить її за межі суто публічно-владних відносин.

Результати дослідження

Теоретичні і практично-політичні засади досліджень політичної участі містяться в працях Н. Боббіо, С. Верби, С. Гантингтона, Р. Далтона, Л. Мілбрата, Дж. Нагеля, Р. Патнама, Д. Ціммермана, Дж. Шарпа та ін. [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10]. Узагальнення еволюції та сучасного стану досліджень західних вчених зроблено в монографіях вітчизняних науковців Н. Ротар і В. Бортнікова [11; 12]. Із публікацій останніх років, де простежено доробок західних вчених у царині політичної участі, слід назвати ґрунтовну статтю А. Бучинської [13].

Одним з головних протиріч процесів демократизації суспільства залишається протиріччя між масовістю і компетентністю. Чим складніше питання, тим, як правило, менша кількість людей в ньому розуміється. У той же час, чим вужче коло спеціалістів, які впливають на прийняття рішень, тим менше масовість і, відповідно, демократичність процесу управління. Над розв'язанням цього протиріччя працювало багато теоретиків демократії, однак суперечки з цього питання не вщухають і досі.

Загальновідомо, що Аристотель не захоплювався ідеєю демократії. За міркуванням філософа, оскільки держава є об'єднанням громадян, то неможливо, щоб громадяни не брали участі в жодній із державних справ, отже, спершу треба мати певне місце для об'єднання, адже громадяни – члени однієї держави. Але постає питання: що краще для розбудови досконалої держави – участь громадян у всіх справах чи тільки в деяких? Тобто якою мірою громадяни можуть прилучатися до державного життя? [14, с. 36]. До того, політичну участь широкого загалу Аристотель пов'язував не з формою правління, а швидше з ідеями рівності та справедливості: «для впорядкування державного об'єднання, було б далєбі краще, аби якомога довше керували одні й ті самі особи. Одначе це неможливо, бо природа не створила усіх рівними, тож буде справедливо, коли всі братимуть участь в управлінні, хоч би яким воно було, поганим чи добрим. За такого порядку виходить щось на кшталт рівності, бо рівні поступаються владою одне одному, немовби вони схожі між собою і заміняють одне одного почергово при владі. В такий спосіб треба управляти в установі, аби й там відбувалося взаємне заміщення на посадах» [14, с. 37].

У наведеному висловлюванні видатного філософа вже закладено більшість проблем та суперечностей демократії як суспільного ладу, що довелося вирішувати майбутнім поколінням учених і практичних політиків. Ідеться про глибинний сенс народовладдя, співвідношення його політичних та соціальних аспектів, межі участі народу в управлінні державними справами, якість такого управління тощо.

Інший видатний класик, що обґрунтовував ідеї ліберальної демократії, Джон С. Міль, хоча й наголошував на обмежених можливостях громадської думки і мас (у силу їхньої низької компетентності) щодо прийняття оптимального, правильного рішення, але все ж відстоював право народу на політичну участь: « [О]чевидно, що лише те врядування може цілком задовольнити всі потреби суспільства, до якого залучено весь народ; що корисною є будь-яка участь у процесі врядування — навіть виконання найменших громадських функцій; що міра цієї участі має бути такою, яку дозволяє загальний рівень розвитку спільноти, і що немає нічого

бажанішого, ніж надана всім людям можливість залучатися до здійснення верховної державної влади» [Цит. за 15, с. 42].

Проблема більшості та меншості в демократії

Як відомо, однією з суттєвих ознак демократичної форми правління прийнято вважати кількісний і якісний показники участі громадян у політичному процесі. Проблема кількісних та якісних характеристик політичної участі громадян є однією з ключових в теорії демократії, тому вона залишається актуальною і продовжує перебувати в центрі уваги зарубіжних вчених різних епох і поколінь. Найбільш послідовно ця проблема досліджується прихильниками, т. зв. «демократії участі», яка є альтернативою елітарним теоріям демократії. Прибічники демократії участі вважають за необхідне активне залучення громадян не лише у виборах або інших формах масової політичної участі (референдуми, плебісцити), але й у самому політичному процесі: у підготовці та прийнятті політичних рішень, їх впровадженні в життя, у контролі за чиновницьким апаратом тощо. Така участь має запобігти зловживанню владою, відриву політичної еліти від пересічних громадян, бюрократизації суспільства, а також сприяти більш повному відображенню інтересів різних верств суспільства, знаходженню рішень, які б відповідали інтересам більшості і разом з тим сприяли наближенню влади до людини. Участь громадян має бути постійною та розпочинатися на стадії планування нової програми (чи проекту), і тривати після її запровадження, щоб забезпечити ефективність її реалізації. Як вважає теоретик демократії участі Дж. Циммерман, «всі громадяни повинні якомога більшою мірою мати рівні можливості для участі, слід забезпечити їм змогу висловитися, надати їм повну інформацію, доступ до засобів масової інформації й та ін» [9, с. 264].

Однак широка і пряма участь в умовах існуючих систем комунікації можлива лише в межах невеликих територіальних або виробничих спільнот. Тому йдеться, як правило, про місцеве самоврядування або т. зв. виробничу демократію, в межах яких здійснюється загальне і безпосереднє залучення громадян до обговорення, ухвалення та реалізації рішень. Суттєвими перевагами демократії участі є високий рівень практичної обґрунтованості рішень, що ухвалюються, оскільки до їх розробки залучається широке коло громадян, які достеменно знають місцеві умови та нагальні потреби громади. Водночас поряд із перевагами цієї форми демократії притаманні суттєві недоліки. Наприклад, некомпетентне управління як прояв непрофесійності, безвідповідальності, пов'язана з великою кількістю осіб, які ухвалюють рішення, технічні проблеми забезпечення масової участі та механізмів узгодження спірних питань тощо.

Певний час панувала думка, що лише та політична система може вважатися демократичною, в якій джерелом влади є воля більшості. Концепція демократії, що виходить з уявлення про законність необмеженої

влади більшості, дістала назву популістської. Її слабкість полягає в тому, що за нею найвідвертіша диктатура має всі підстави називати себе демократією, якщо вона користується підтримкою більшості народу. Достатньо згадати режим Гітлера, який в певний час спирався на волю більшості німців (Під час виборів 1932 року Гітлер говорив: «Проти націонал-соціалізму в Німеччині виступають тільки ті, хто проти більшості») [16, с. 310]. Виникають питання: чи насправді демократичним є суспільство, де єдиним критерієм демократизму є воля більшості? І чи має право більшість нав'язувати свою волю меншості?

А. де Токвіль попереджав про можливу тиранію «більшості» і необхідність захищати від неї права особи. «Якщо ви вірите, — писав він, що людина, яка користується необмеженою владою, може використати цю владу на шкоду своїм супротивникам, то чому ж ви не хочете припустити, що так само може вчинити і більшість. Невже люди, об'єднуючись разом, змінюють свої характери?» [17, с. 209]. Г. Ферреро сутність проблеми сформулював наступним чином: «За демократії опозиція — не менш важливий орган народного суверенітету, ніж уряд. Придушити опозицію означає придушити суверенітет народу» [Цит. за 18, с. 37].

Історія знає чимало прикладів придушення меншості більшістю і навпаки. Для реалізації демократичних принципів необхідним є такий устрій, де будь яка частина суспільства і кожний окремих громадянин мали б юридичні гарантії та реальні можливості відстоювати власні інтереси і брати активну участь у політичному і громадянському житті. Нобелівський лауреат Ф. А. фон Гаек не відмовляв більшості в її праві займати власну позицію. Однак він зауважував, що більшістю голосів можна ухвалювати рішення тоді, коли вибір обмежений альтернативою; але звідси не випливає, що повинна існувати певна точка зору більшості зі всіх питань. Незрозуміло, чому має існувати деяка більшість, яка виступає за якийсь один з можливих варіантів позитивних дій, якщо їх вибір майже необмежений і «теоретично припустимо, що за правління досить однорідної і доктринерської більшості демократія може стати не менш тиранічною, ніж найгірша з диктатур», підкреслював вчений [19, с. 63, 68].

Великою помилкою було б сутність демократії зводити лише до кількісних показників або сукупності інститутів і процедур, залишаючи осторонь духовно-моральні засади народовладдя. Проблема більшості та меншості — це також моральна проблема. У природі більшість зберігається за рахунок меншості (є сумою меншостей), але «право» більшості — це право сильного і воно не має морального підґрунтя. Лише зберігаючи за меншістю право на висловлення власної думки та впливу на прийняття рішень, можлива реалізація цінностей демократії.

Автономна та мобілізаційна участь

Характер пануючих в суспільстві відносин, окремі державні та суспільні інститути, політична система загалом на кожному конкретно-історичному етапі вимагає від громадян певної поведінки. В одних умовах від них очікується підвищена активність, в інших — нейтральність, або навіть пасивність. На політичну поведінку також суттєво впливає атмосфера групового клімату, який за певних умов може бути вирішальним.

Не лише наукового, а радше практично-політичного змісту набуває і питання співвідношення між автономною і мобілізаційною участю. Як відомо, автономна участь заснована на можливості вибору і властива для розвинутого громадянського суспільства в якому у суб'єктів суспільно-політичних відносин існує можливість вільної конкуренції. Представники політичних сил борються за голоси виборців і шукають підтримки серед них. Результати виборів відбивають реальну картину симпатій електорату до владних структур.

Мобілізаційна участь здійснюється під тиском інших засобів політики, зокрема завдяки мистецтву маніпулювання масами, прямого чи опосередкованого підкупу населення, впливом сукупності обставин тощо. Усе це призводить до викривлення власних пріоритетів політичних акторів. В умовах поширення політико-правового нігілізму, бідності все більше людей в Україні долучаються до політики як до засобу збільшення матеріального статку. Крім професійних політиків окрему категорію учасників політизованих зібрань та акцій складають т. зв. заробітчани, які за гроші виконують певні ролі або забезпечують масовість. У політичній науці це явище охоплюється поняттям *«політичний консьюмеризм»*. Тут не йдеться про жодні ідейні переконання або політичні цілі. Суб'єктивно така участь не є політичною, об'єктивно ж — може вважатися як політична настільки, наскільки впливатиме на зовнішнє середовище. Мобілізована участь набуває істинного демократичного характеру лише настільки, «наскільки мобілізаційний заклик перетворюється у вільно реалізуючи програми індивідуальної чи групової поведінки» [12, с. 91].

Різниця між автономною та мобілізованою участю відносна, оскільки основна частина громадян бере участь в політичних акціях у відповідь на мобілізаційні заклики мас-медіа, політичних лідерів та організацій тощо. Не варто думати, що участь під впливом мобілізації — явище лише негативне і воно завжди пов'язане з маніпуляцією свідомістю, підкупом, залякуванням та ін. По-перше, мобілізація — об'єктивний наслідок інтеграції будь-якої групи, яка задіяна в політиці, створення і функціонування будь-якого інституту, організації та ін. Тут механізм мобілізації постає транслятором і наслідком політичної ідентифікації. По-друге, мобілізація може виступати ефективним способом залучення населення до політичного процесу в напрямі його демократизації [12, с. 93].

Виділяють два типи політичної мобілізації: *змагальну* і *авторитарну*. Змагальна мобілізація переважає в країнах з відносно високою політичною культурою, диференційованими і автономними політичними інститутами. Її метою є підтримка загальнонаціональної політики і персонального складу правлячої еліти окремими групами населення. Авторитарна мобілізація переважає в суспільствах з недиференційованими інститутами і ролями. Метою такої мобілізації є забезпечення лояльності населення на основі пропаганди. Розмірковуючи над долею людини в умовах масового суспільства, К. Ясперс писав, що «окрема людина ... як член маси, що складається з «ми», нібито отримує волю. Однак ця воля не може виникнути всередині анонімною маси. Її пробуджує і спрямовує пропаганда. Масам потрібні вистави та гасла. Їм варто сказати, чого вони хочуть» [20, с. 142].

Інституційні чинники політичної участі

Як свідчить практичний досвід, рівень розвитку демократії не є похідним від масштабів політичної участі, а значною мірою залежить від інших чинників, — головне від наявності відповідних структур, організацій, процедур, політичних інститутів тощо. Ба більше, залучення до активного політичного життя великої кількості нових акторів (суб'єктів та агентів), без належного інституційного забезпечення, може призвести до небажаних наслідків, безладу та анархії. Особливо це стосується періодів переходу від авторитаризму до демократії. У процесі політичної модернізації відбувається раціоналізація системи влади, диференціація структур і розширення участі населення в політичному житті. Пояснюючи причини невдач таких переходів, С. Гантингтон у відомій праці «Політичний порядок у мінливих суспільствах» зазначав, це відбувалось унаслідок того, що «доступ до участі в політичному житті відкривався значно швидше, ніж уміння створювати об'єднання. ... Соціальна мобілізація та розширення політичної участі стрімко рухалися вперед, тоді як формування політичної організації та політична інституалізація просувалися повільно. Як наслідок — політична нестабільність і безлад» [4, с. 23].

Не менш парадоксальним чином «поводить себе» і такий демократичний інститут, як вибори. Вибори залишаються найважливішим інституційним каналом політичної участі. Саме вибори в сучасних суспільствах виступають рушієм соціальних змін, індикатором рівня демократичності політичної системи. Однак вибори можуть бути використані як засіб зміцнення позицій авторитарних лідерів і недемократичних політичних режимів загалом. С. Гантингтон писав, що для багатьох суспільств, які переживають модернізацію (ідеться про 50-ті рр. ХХ ст.), вибори, за певних умов, можуть мати негативні наслідки. Щоб вибори мали сенс, у суспільстві повинен бути певний рівень політичної організації. Проблема не зводиться до проведення виборів: «головне в ній — створення організацій. У багатьох, якщо не більшості модернізаційних країнах вибори призводять лише

до зміцнення влади руйнівних і часто-густо реакційних суспільних сил та руйнування структури суспільного авторитету» [4, с. 26].

В електоральному процесі демократичних країн сьогодні відбуваються масові негативні явища, що викликають стурбованість. Ідеться про зменшення електоральної активності, а також про те, що використання виборчого права як способу висловлення власної думки зменшується, і, водночас, збільшується використання цього права як засобу обміну. «Отже, ... право голосу стає зорієнтованим на результати; або, коли висловитись гостріше ...голос виборця «купають», і формується різновид *clientelismo*, відносин патрона і клієнтів, заснованих на чисто ілюзорному принципі *do ut des* (політичної підтримки в обмін на прихильність)» [2, с. 115.].

Висновки

Отже, залучення широких мас у політичний процес є чинником долання соціальної апатії та нігілізму населення, виховання громадянськості та високої політичної культури, сприяння оновленню еліт і демократизації суспільних відносин. Водночас, перебільшення значимості участі громадян у політиці, намагання їх повсюдного залучення недоцільне, оскільки може нанести шкоди державному управлінню і навіть дестабілізувати політичний процес.

Широкі можливості для активізації участі громадян у суспільних справах надають нові технології, зокрема Інтернет. У сучасному світі практики політичної участі занурені в нові умови та можливості сучасних цифрових технологій і комунікацій. Передові інформаційно-комунікативні технології впливають не лише на повсякденне життя громадян, а і на соціально-політичну сферу, формуючи нові методи налагодження зав'язків між владою та суспільством. Неінституалізовані форми політичної участі стають дедалі популярнішими, особливо серед молоді, а інформаційно-комунікативні технології надають можливості їх конвертації в онлайн простір.

Список посилань

1. Чемшит О. О. Участь у політичному житті за демократичних умов: постановка проблеми. *Наукові праці МАУП. Вип. 5. Актуальні питання політології*. Київ: МАУП, 2003. С. 60–65.
2. Боббіо Н. Майбутнє демократії. *Демократія: антологія* / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 104–119.
3. Verba S., Nie N. *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1972. 418 p.
4. Гантінгтон С. Політичний порядок у мінливих суспільствах / пер. з англ. Тарас Цимбал. Київ: Наш формат, 2020. 448 с.

5. Dalton R. J. Citizenship norms and the expansion of political participation. *Political Studies*. Vol. 56. No 1. 2008. P. 76–98.
6. Milbrath L. W., Goel M. L. *Political Participation: how and why do people get involved in politics?* – 2nd ad. Lanham, MD, New York and London: University Press of America, 1977. 452 p.
7. Nagel J. N. *Participation*. N.Y., 1976. 293 p.
8. Putnam R. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993. 446 p.
9. Циммерман Дж. Ф. Учасницька демократія: відродження попуплізму. *Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко*. Київ: Смолоскип, 2005. С. 263–303.
10. Шарп Дж. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи: http://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/10/FDTD_Ukrainian.pdf
11. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: монографія. Чернівці: Рута, 2007. 472 с.
12. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 524 с.
13. Бучинська А. Категорія «політична участь» у західному політологічному дискурсі: еволюція та сучасний стан. *Політичні дослідження*. 2022. № 2. С. 24–41.
14. Арістотель. Політика / пер. з давньогрец. та передмова О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
15. Арбластер Е. Ключові ідеї демократії. *Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко*. Київ: Смолоскип, 2005. С. 41–78.
16. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. 2-е вид. / пер. з англ. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 584 с.
17. Токвіль Алексіс де. Про демократію в Америці: пер. з фр. Григорія Філіпчука та Михайла Москаленка; Передмова Анре Жардена. Київ: Видав. дім «Всесвіт», 1999. 590 с.
18. Сарторі Д. Основи теорії демократії: народ і врядування. *Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко*. Київ: Смолоскип, 2005. С. 25–40.
19. Гаєк Ф. Шлях до рабства / пер. з англ. Сергій Рачинський. Київ: Наш Формат, 2022. 208 с.
20. Ясперс К. Смысл и назначение истории / пер. с нем. 2-е изд. Москва: Республика, 1994. 527 с.

References

1. Chemshyt, O.O. (2003). Uchast u politychnomu zhytti za demokratychnykh umov: postanovka problemy. *Naukovi pratsi MAUP. Vyp. 5. Aktualni pytannia politolohii*. Kyiv: MAUP. S. 60–65 [in Ukrainian].
2. Bobbio, N. (2005). Maibutnie demokratii. *Demokratiia: antolohiia / uporiad. O. Protsenko*. Kyiv: Smoloskyp. S. 104–119 [in Ukrainian].
3. Verba, S., Nie, N. (1972). Participation in America: *Political Democracy and Social Equality*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 418 p.
4. Hantinton, S. (2020). Politychnyi poriadok u minlyvykh suspilstvakh / per. z anhl. Taras Tsymbal. Kyiv: Nash format. 448 s. [in Ukrainian].
5. Dalton, R. J. (2008). Citizenship norms and the expansion of political participation. *Political Studies*, Vol. 56, no 1, 76–98.
6. Milbrath, L.W., Goel, M. L. (1977). Political Participation: how and why do people get involved in politics? – 2nd ad. Lanham, MD, New York and London: University Press of America, 452 p.
7. Nagel, J. N. (1976). Participation. N.Y, 293 p.
8. Putnam, R. (1993). Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, NJ: Princeton University Press, 446 p.
9. Tsymmerman, Dzh. F. (2005). Uchasnytska demokratiia: vidrozhennia populizmu. *Demokratiia: antolohiia / uporiad. O. Protsenko*. Kyiv: Smoloskyp, 263–303 [in Ukrainian].
10. Sharp, Dzh. Vid dyktatury do demokratii: kontseptualni zasady zdobut-tia svobody: http://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/10/FDTD_Ukrainian.pdf (data zvernennia: 10.07.2022) [in Ukrainian].
11. Rotar, N. (2007). Politychna uchast hromadian Ukrainy u systemnykh transformatsiakh perekhidnoperiodu: monohrafiia. Chernivtsi: Ruta, 472 s. [in Ukrainian].
12. Bortnikov, V. I. (2007). Politychna uchast i demokratiia: ukrainski realii: monohrafiia. Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky, 524 s. [in Ukrainian].
13. Buchynska, A. (2022). Katehoriia «politychna uchast» u zakhidnomu politolohichnomu dyskursi: evoliutsiia ta suchasnyi stan. *Politychni doslidzhennia*, no 2, 24–41 [in Ukrainian].
14. Arystotel. (2000). Polityka / per. z davnohrets. ta peredmovva O. Kysliuka. Kyiv: Osnovy, 239 s. [in Ukrainian].
15. Arblaster, E. (2005). Kliuchovi idei demokratii. *Demokratiia: antolohiia / uporiad. O. Protsenko*. Kyiv: Smoloskyp, 41–78 [in Ukrainian].

16. Arendt, Kh. (2005). Dzhherela totalitaryzmu. 2-e vyd. / per. z anhl. Kyiv: DUKH I LITERA, 584 s. [in Ukrainian].
17. Tokvil, Aleksis de. (1999). Pro demokratiiu v Amerytsi: per. z fr. Hryhoriia Filipchuka ta Mykhaila Moskalenka; Peredmova Anre Zhardeny. Kyiv: Vydav. dim «Vsesvit», 590 s. [in Ukrainian].
18. Sartori, D. (2005). Osnovy teorii demokratii: narod i vriaduvannia. *Demokratiia: antolohiia / uporiad. O. Protsenko*. Kyiv: Smoloskyp, 25–40 [in Ukrainian].
19. Haiek, F. (2022). Shliakh do rabstva / per. z anhl. Serhii Rachynskyi. Kyiv: Nash Format, 208 s. [in Ukrainian].
20. Jaspers, K. (1994). Smysl i naznachenie istorii / per. s nem. 2-e izd. *Moskva: Respublika*, 527 s. [in Russian].

Valeriy Bortnikov

Lesya Ukrainka Volyn National University (Lutsk, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-0991-4047>

e-mail: bortnikov.v@gmail.com

DISCOURSE OF THE PARADOXISM OF CITIZENS' POLITICAL PARTICIPATION IN THE DEVELOPMENT OF DEMOCRACY

Abstract

The aim of the article is a political analysis of certain theoretical positions of the classics of political thought and modern researchers on the participation of citizens in managing society, the role and place of political participation in the development of democracy in general. The thesis, according to which the quality of democracy is measured only by the level of political activity, the scale of political participation, etc., is not confirmed in practice: in theories of democracy, participation is considered as an effective means of expanding the field of public initiative and creativity, limiting the omnipotence of elites and bureaucracy, activities that contribute to the harmonization of social relations and, in general, human development. Both the total involvement of the entire population in politics and the complete exclusion of the broad masses of people from it are incompatible with democracy. Types and nature of political participation, factors and conditions of its implementation, quantitative and qualitative parameters, etc. have been revealed. It is obvious that the democratic reformation of society is impossible without solving a complex of problems of harmonizing key issues of a political system building, creating economic, socio-cultural, organizational-legal, institutional prerequisites and conditions for citizens' participation in managing the affairs of the state and society. Contradictory consequences of the elections introduction, various forms of mobilization participation, etc. for successful modernization have been shown. The author comes to the conclusion that the involvement of broad masses in the political process, in state administration, etc. is, on the one hand, a factor in overcoming social apathy and nihilism of the population, education of citizenship and a high political culture, promoting the renewal of elites and the democratization of social relations. On the other

hand, exaggerating the importance of citizens' participation in politics, trying to involve them widely at all levels of the power pyramid without an appropriate institutional structure is impractical, as it can harm public administration and even destabilize the political process.

Keywords: participatory democracy, political participation, political institutions, modernization, mobilization, elections.

Стаття надійшла до редакції 08. 05.23

© Бортніков В. І., 2023